IZVORUL

REVISTĂ DE ETNOGRAFIE ȘI FOLCLOR

1988
1

PUBLICAȚIA
UNIUNII DEMOCRATICE
A ROMÂNILOR
DIN UNGARIA

IZVORUL

REVISTĂ DE ETNOGRAFIE ȘI FOLCLOR

PUBLICAȚIA
UNIUNII DEMOCRATICE A ROMÂNILOR
DIN UNGARIA · GIULA

În clișeul de pe copertă: „Tărnaț" din Chitighaz (Casa-muzeu)

ISSN 0231-2131
ANUL VI.

Editor responsabil:
Gheorghe MARC

Adresa redacției:
5701 GYULA, Pf.: 95

Iată că, după un an și jumătate de „tăcere" revista de etnografie și folclor

„IZVORUL"

se prezintă din nou cu un mănunchi de lucrări autentice din creația populară a neamului nostru. Motivul pauzei este foarte simplu: bugetul Uniunii Democratice a Românilor din Ungaria – sub egida căreia au apărut și numerele anterioare – nu ne-a făcut posibilă publicarea fără întrerupere a caietului nostru etnografico-folcloric. Din păcate, fondul financiar actual nici în viitor nu ne va sta la dispoziție conform perioadei anterioare, deci asigurîndu-ne o prezentare de cîte două ori pe an. În cele ce urmează trebuie să ne mulțumim doar cu o singură apariție pe an. Luînd în considerare situația economică actuală, împrejurările care ne obligă la economisiri în toate sferele vieții, totuși trebuie să fim fericiți că ni s-a asigurat continuarea muncii de culegere, prelucrare si publicare a cîte ceva din comorilor noastre spirituale de origine populară. Acum, la reluarea muncii, fără a abandona ideea realizată în anii precedenți, ne adresăm tuturor colaboratorilor noștri de pînă acum să sprijinească activtiatea noastră de mîntuire urgentă ale valorilor culturii noastre strămoșești. *Al. Hoțopan*

Cu această prețuire
Pr. Ar. I. O Rudeanu
Gyula 1989 XI 7.

Dr. Ion Rudeanu — Dr. Ambrus Miskolczy

Mesaje din trecut: Proverbe românești din secolul al XIX-lea (Pe marginea unei colecții necunoscute de proverbe și zicători)

Proverbele și zicătorile constituie valori reprezentative ale folclorului. În ele se descifrează viața socială a *„lumii pe care am pierdut-o"* – ca să reluăm o formulă curentă a etnologiei și a antropologiei istorice care a făcut carieră, adăugînd că această lume a zilelor trecute nu a dispărut definitiv, cît timp lumea noastră s-a altoit peste ea.

Paremiologia, această disciplină științifică a cărei nume derivă din cuvintele grecești: *paroimia* – proverb, și *logos* – cuvînt, nu se ocupă de lucruri moarte. Ea este o știință care reconstruiește aspecte caracteristice ale formelor de comportament din trecut și tocmai de aici provine actualitatea ei. Deci, nu există o prăpastie între trecut, prezent și viitor. Cuvintele lui *Nicolae Iorga*, din 1939, sînt și astăzi valabile: *„Istoria este viața omenească, problemele de odinioară sînt problemele de acum, în altă formă, cu alți oameni, dar este aceeași umanitate care se înduioșează și se frînge, este aceeași umanitate, cînd ajunsă la scopurile ei, cînd călcată în picioare și strivită. Și nu se poate să te apropii fie și de oameni care au murit acum patru mii de ani, fără ca lucrurile și durerile lor să nu aibă răsunet în sufletul tău"*. Și cine poate nega că proverbele nu transmit mesaje din trecut, în aceeași măsură dureri, cît și speranțe.

Încercări meritorii de culegeri preocupate în mod deosebit

de proverbe pot fi considerate cele ale boierului muntean *Iordache Golescu*, în perioada 1839–1841 și cele ale filologului *Timotei Cipariu* din deceniul trei al secolului trecut, rămase în manuscris și publicate post-mortem.

Primele colecții de proverbe s-au publicat în Transilvania în deceniul al patrulea al secolului XIX. Scopul publicării a fost didactic, izvorînd din necesitățile mișcării naționale de a consolida contactul între „inteligența” emancipată și popor, prin cunoașterea valorilor trecutului, căutînd să se îmbogățească astfel și gîndirea social-politică. Cînd *George Barit*, promotorul presei din orașul revoluționar al Bașovului, în anul 1839, a îndemnat pe cititorii săi la culegerea creațiilor folclorice, nu a uitat să amintească că ele trebuie să fie culese *„neschimbate, neatinse, așa cum se află în gura poporului, în munți, în văi, la șesuri și oriunde”.*

În 1840 Bariț, în *„Foaie pentru minte”* a tipărit 65 de proverbe, după toate probabilitățile trimise de *Ioan Maiorescu*, profesor la Craiova, de origine transilvăneană, astfel se explică cum majoritatea proverbelor erau din Transilvania. Pe la 1846 o culegere mult mai amplă și-a făcut apariția în *„Diorile pentru minte și inimă”* revistă redactată de *Alexandru Papiu Ilarian* și scrisă cu mîna de studenți români din Cluj. Nu s-a păstrat integral colecția și din nefericire nu cunoaștem din cele 319 unități paremiologice decît 160 de exemplare. Au trebuit să treacă 31 de ani pînă cînd *Joseph Karl Hintz*, publicînd sub numele de *Hințescu*, a scos la iveală în anul 1877 primul corpus românesc de proverbe. Spre sfîrșitul secolului el a fost urmat de colecția monumentală a lui *Iuliu Zanne*, văzînd lumina tiparului în zece volume, la București.

După aceste antecedente, preocupările paremiologice s-au impus la ordinea zilei. Publicarea de proverbe și zicători din trecut se impune ca o obligație moral-științifică, în ciuda faptului că adeseori ele ridică probleme ce impun explicații suplimentare. Dacă nu prima, totuși una din primele colecții

de proverbe va ajunge curînd sub ochii cititorilor. Ea se găsește în Arhivele Naționale Maghiare, într-un fond al Thesaurariatului, organul guvernamental care a administrat proprietățile de stat, controlînd încasările impozitelor indirecte și veniturilor fiscale. E vorba de un fond condamnat, în secolul trecut, la așa-zisa selecționare, ce nu a însemnat altceva decît pregătiri la nimicirea actelor privite fără interes, sub pretextul lipsei de spațiu depozitar.

Atentatul birocraților împotriva trecutului a fost zădărnicită la timp de arhivarul *Elek Jakab*.

Această personalitate pașoptistă, care a luptat cu sabia și cu pana, iar mai tîrziu a avut legături strînse și cu ASTRA, a scris un articol atrăgînd atenția asupra însemnătății documentelor pe baza cărora se va putea studia cîndva cum au trăit, au muncit și au iubit strămoșii noștri de-a lungul vieții cotidiene, temă îmbrățișată cu căldură de istoriografia zilelor noastre. În urma intervenției lui s-a salvat colecția amintită de soarta vitregă planificată de birocrații neînțelegători. Și iată cum, în cazul colecției noastre, avem de-a face nu cu o ciornă, ci cu o lucrare bine concepută, probabil destinată la teascurile tiparului pentru uzul comun.

Astfel s-a ajuns ca proverbele să fie notate în ordinea alfabetică, în multe cazuri alături cu forma corespunzătoare latină, ceea ce deschide o nouă perspectivă în tîlcuirea materialelor. Dar, înainte de a intra în analiza de fond, ținem să semnalăm că nu întîmplător această colecție de proverbe s-a adunat la Sibiu, tocmai în arhivele Thesaurariatului.

Structura social-politică a Transilvaniei explică de ce au fost angajați relativ mulți români în administrația fiscală.

Și autorul colecției va fi fost unul din practicanții sau funcționarii români. Subtilitățile înțelepciunii poporului român, împreună cu anumite idei izvorîte din ideologia națională și din cultura savantă, sînt omniprezente și în colecție. Proverbele și zicătorile sînt scrise cu litere latine și nu cu slavone (ci-

rilice.) Numai cîteodată apare ici-colo cîte-o slovă cirilică, deşi alfabetul cirilic se bucurase de o răspîndire destul de largă. Presa braşoveană veche apăruse în cirilice, acoperind spaţiul cultural românesc. Numai cărţile gramaticale din Blaj au început să deschidă breşă, punînd sub semnul îndoielii hegemonia cirilică. Astfel revista blăjeană *„Organul luminării”*, s-a scos deja în 1847 cu litere latine, menit să reliefeze latinitatea limbii române. Dar, din cauza etimologismului, limbajul latinizat s-a dovedit în parte deficitar sub aspectul comprehensabilităţii, faţă de limbajul presei braşovene în cirilice. Această problemă ne surprinde şi în colecţia noastră. Avem impresia că scriitorul proverbelor a fost în căutarea permanentă a literelor adecvate, netemîndu-se de inovaţii personale, lăsîndu-se uneori influenţat şi de limba maghiară. În orice caz, atît forma, cît şi conţinutul argumentează în favoarea paternităţii româneşti a colecţiei.

În ce priveşte motivele care au stat la baza colecţionării se conturează două ipoteze. Una se înrădăcinează în curiozitatea naţional-folclorică, alta se încadrează în curiozitatea profesională faţă de mentalitatea populară.

În analiza structurii motivaţiei pornim de la condiţia socială şi culturală a intelectualilor deveniţi funcţionari. În acest caz semnalăm dubla marginalitate ce-i caracterizează. Faţă de elita dominantă, poziţia socială a acestora este de tip plebeian. Pentru oamenii de rînd din viaţa satelor, ei sînt domnii. Dar nu trebuie să fie pierdut din vedere că în acele vremuri funcţionarii au stat foarte aproape de popor. Ei au trăit în şi între cele două lumi culturale. Instruirea lor a avut loc în gimnaziile şi şcolile superioare, în spiritul culturii antice, învăţînd limba latină la perfecţie. Comentînd operele autorilor clasici, ei au putut înţelege mai profund cultura poporană autentică, implicit practicile ei magice. În viziunea intelectualilor, cultura poporană nu şi-a făcut apariţia ca un tot coerent, cu o logică a sa inerentă. În folclor cercetătorii au căutat cu precădere elementul artistic, sau ceea ce evocă trecutul istoric legendar. Folclorul a devenit în această viziune o manifestare a sufletului popular, în curs de proslăvire. Pe de altă parte, credinţele populare, făcînd parte din filosofia poporului, au fost stigmatizate ca superstiţii dăunătoare sau copilăreşti, predestinate dispariţiei.

Şcoala ardeleană iluministă a lansat o adevărată cruciadă împotriva credinţelor şi obiceiurilor superstiţioase. Ele au fost condamnate de iluminişti fără o analiză mai profundă. Cauzele sînt multiple. Intelectualii nu au putut pătrunde suficient în lumea culturii poporane, pentru că în unele domenii, ca cel al magiei, practicile încercau să păstreze secrete asupra unor formule şi obiecte rituale. În predici şi în scrieri găsim mai multe referinţe la superstiţii ce trădează cunoştinţe profunde despre funcţia socială a lor, dar autorii nu le-au tratat mai pe larg, avînd teama ca o prezentare mai amplă ar duce la popularizarea obiceiurilor dăunătoare.

Viaţa i-a constrîns totuşi pe intelectuali, fie preoţi, fie funcţionari, la cunoaşterea practicilor magice. De exemplu, un colector de impozit a trebuit să ţină în evidenţă practicile pseudo-jurămîntului care au permis contribuabililor dezlegarea actului sacral.

Un manual de limba maghiară din 1838 atrage atenţia asupra unei practici din Transilvania. Ţăranul care se jura punea căciula la gură şi suspina, crezînd că astfel duhul lui părăseşte corpul şi se ascunde în căciulă în timpul jurămîntului, pînă cînd stăpînul îl recheamă la momentul potrivit. Din nefericire au supravieţuit puţine răvaşe, dacă au fost, care pot dovedi penetraţia intelectualilor şi în mentalitatea ţărănească.

Se pune întrebarea dacă proverbele nu au fost întocmite şi din motive profesionale. De exemplu, funcţionarii unguri şi saşi vor fi cerut de la colegii români această colecţie, avînd ambiţia de a cunoaşte mai bine mediul popular. Argumen-

tele pro și contra, privind motivele întocmirii colecției de proverbe și zicători, ne duc la concluzii fără echivoc. După toate probabilitățile, în structura motivației interesul profesional se subordonează interesului național. Purtători ai culturii savante au condamnat și au proslăvit anumite segmente ale culturii populare, care totuși au fost inseparabil legate unele de altele în mediul arhaic rural. Intelectualii, cînd au pătruns în lumea poporului pentru a explora folclorul, au și modificat sensurile manifestărilor. Prin prisma intelectualilor și a tălmăcirilor lor, cultura poporană capătă un caracter național. Între cele două poluri de cultură se plămădește o cultură populară care tinde spre a deveni o cultură de masă. Această cultură populară se formează din creații ale culturii poporane și savante, avînd un loc special în structura culturii naționale.

Nu putem să negăm că acest model de cultură, în curs de concretizare și de diferențiere în literatura de specialitate, se cere a fi perfecționat. Procesul de modelare se efectuează numai pe baza materialului și prin îmbogățirea lui, pe măsură ce el este analizat.

Cum verifică colecția paremiologică din Sibiu modelul semnalat? Infirmînd viziunea simplificatoare în care conținutul proverbelor nu oglindește decît suferințele maselor populare.

În analiza paremiologică există mai multe tipologii. Nu e întîmplător că paremiologia rusă și sovietică a jucat un rol preponderent în elaborarea sistemelor tipologice. În mijlocul secolului trecut proverbele s-au clasificat astfel; 1. *proverbe antropologice; 2. politice și juridice, 3. proverbe referitoare la materie; 4. proverbe istorice.* O sută de ani mai tîrziu, funcția socială a proverbelor a devenit criteriul determinant, condiționînd clasificarea următoare; 1. *proverbe cu caracter istoric și politic, 2. proverbe referitoare la viața în grup social;* 3. *proverbe cu conținut de „filosofie" și practică populară.*

Tipologiile pornesc, deci, de la tema proverbelor. Din nefericire, acest criteriu nu aruncă lumină asupra originii lor. Or tocmai lămurirea originii proverbelor conduce la o clasificare care ar permite perceperea corespondentelor în relațiile reciproce între sectoarele culturale.

Dar trebuie să ținem cont că o operație de acest gen este foarte limitată prin natura și geneza unităților paremiologice. Însăși *I.C. Chițimia*, exeget al proverbelor, într-un studiu magistral a atras atenția asupra complexității problemei. Din miile de proverbe care circulă la diferite popoare, a scos unul ca exemplu ce se găsește și în colecția noastră de la Sibiu ca și în cea a lui Cipariu și a studenților clujeni: *„Corb la corb nu-și scoate ochii".* Termenii de bază „corb" și „ochi" avînd o veche comunitate indo-europeană, fac lingvistic dovada unei vechi legături a variantelor proverbului. Faptul nu implică moștenirea proverbului din indo-europeană, în schimb experiența de viață s-a moștenit. Textele scrise – susține I.C. Chițimia – au ajutat la migrațiunea proverbelor, dar ele nu s-au înrădăcinat decît numai acolo, unde au găsit un fond prielnic de gîndire. Proverbul în chestiune se bazează pe observația că corbii niciodată nu se bat pe pradă, ba mai mult, cei bolnavi și orbi sînt aprovizionați de cei zdravăni. Proverbul reliefează ideea solidarității. Expresia „a scoate ochii" a căpătat progresiv sensul figurat de „a reproșa" sau „a acuza". De altfel, ideea de bază primează, formularea nu are prioritate, de aceea varianta franceză exprimă același sens: *„Les loups ne se mangent pas entre eux"* adică în traducerea cuvînt cu cuvînt: *„Lupii nu se mănîncă între ei".* În colecția de la Sibiu, alături de forma românească, găsim ca echivalent un citat din *Ovidiu: „Saevis inter se convenit ursis"*, adică *„Urșii sălbatici se înțeleg între ei".* Variantele oferă o transfigurare mai accentuată a ideii generale. Ideea sublimă a solidarității degenerează în cea a complicității de tip sălbatic. Ce mai spunem noi, ajunși într-o lume în care omul, distrugînd natura, amenință omul însuși?!

Dacă parcurgem şirul proverbelor din colecţia sibiană, o mulţime de tipuri se conturează în masa materialului. Nu propunem o clasificare atotcuprinzătoare. Dorim să oferim cititorului doar nişte puncte de reper în lecturarea unităţilor paremiologice şi în meditarea asupra lor. Fiind vorba de verificarea unui model genetic al interferenţelor culturale, înainte de toate ne interesează straturile socio-culturale ale materialului paremiologic, sub aspectul provenienţelor şi cerinţelor sociale care le-au generat.

În colecţia sibiană găsim o mulţime de proverbe ieşite din lumea satului de o *„autentică ţărănie”* – ca să folosim termenul lui *Henri H. Stahl*. Pe de altă parte, ne surprind şi nişte înţelepciuni care reflectă ideologia politică a intelectualilor: *„Capul plecat nu-l taie sabia”*. Este un proverb pe care îl întîlnim şi în colecţia lui Cipariu, reprezentînd o manifestare a *„tehnicii ţărăneşti de supravieţuire. „I-a căzut steaua”* se alătură de concepţia populară despre moarte, referindu-se la ideea că soarta omului este legată de o stea şi dacă ea *„cade”*, destinul este pecetluit. Similar este şi proverbul publicat în presa braşoveană într-o formă sintetică: *„Bună ţară, rea tocmeală”* avîndu-şi originea în mediul intelectual.

El este purtătorul noţiunii contractului social, traducînd năzuinţele omului modern care visează o altă lume în locul celei a absolutismului birocratic. În colecţia lui Cipariu din 1831 nu aflăm nici un proverb cu caracter politic. În anii 1840 îşi fac apariţia proverbe noi.

Tendiţia e clară. Cultura populară începe a căpăta şi un caracter politic. Se conturează o anumită oscilaţie vădită între contestaţie şi fidelitate, faţă de ţara care trebuia să fie transformată în adevărată patrie. Nişte exemple din colecţia sibiană: *„Nu e ţară cum a fost” „Ocara ocărăşte ţara” „Batjocura batjocureşte ţara”*.

Între manifestările celor două poluri culturale se găseşte zona culturală cea mai vastă de caracter popular. E vorba

de o mulţime de adevăruri izvorîte fie din înţelepciunea populară, fie din Biblie, prin opera de culturalizare a bisericii, fie venite din lumea antică. Proverbul: *„Duce orb pe orb”*, se cere a fi menţionat aparte. După Chiţimia, el are, *„o circulaţie mai mică la noi, dar e frecvent la alte popoare, în special în Europa apuseană”*. Şi cine nu ar cunoaşte tabloul pictorului olandez *Brueghel*, ilustrînd acest moment grotesc. Prezenţa proverbului menţionat e un semn al integrării lui în cultura europeană. El se găseşte menţionat atît în colecţia din Sibiu, cît şi în cea a lui Cipariu.

Dar se ridică o altă problemă pertinentă, la care în stadiul actual răspunsul nu poate să fie decît parţial satisfăcător. Problema este următoarea: care sînt categoriile de populaţii din lumea satelor, interesate în răspîndirea proverbelor şi zicătorilor?

Poporul este un concept operativ dacă îl confruntăm cu clasele dominante. Dar societatea populară este ea însăşi structurată. O *„inteligenţă”* locală se găseşte în fruntea ei, preotul, dascălul, notarul şi eventual ştiutorii de carte, într-o situaţie de marginalitate dublă. Această *„inteligenţă”* trebuia să aibă o bază în rîndurile populaţiei săteşti, ce implică relaţii de prietenie faţă de unii şi de duşmănie faţă de alţii. Dialectica solidarităţii şi duşmăniei caracterizează aceste relaţii interpersonale. De aici o mulţime de proverbe şi zicători împotriva celor care nu au corespuns vocaţiei lor şi de aici influenţa valorilor transmse de religia creştină, prin biserică.

Caracteristicile paremiologice se nasc în situaţiile de conflict. Ele sînt creaţii individuale care oglindesc reflecţii ale unor anumite categorii şi grupări sociale. Individul ca atare nu există în lumea satului, ci numai într-o anumită grupare, de aceea ele capătă un caracter „colectiv”. Să comparăm, de exemplu, proverbele populare cu aforismele ivite din creaţia autorilor cunoscuţi. Imediat se observă deosebirea, în ciuda faptului că ne simţim solidari de ideea de bază paremiologică.

Iată două exemple ieșite de sub pana eruditului și neobositului istoric *Nicolae Iorga:*

– *„Munca pentru muncă nu obosește, ci munca pentru stăpîn și munca pentru termen".*

– *„Unde a fost o biserică, rămîne un cimitir și în sentimentele omenești".*

Aceste sentimente din urmă ne evocă distrugerea mînăstirilor ortodoxe din mijlocul secolului al XVIII-lea de generalul imperial *Bucov,* chiar dacă nu ne-a rămas nici o reflecție sub forma de proverb din acele vremuri. Ivirea unei înțelepciuni de acest gen ar fi fost exclusă? Nu putem rezista să nu cităm pe *Lucian Blaga,* care în eseul său *„Isus-pămîntul"* a meditat asupra posibilității de ivire a unei filosofii savante din filosofia magico-populară, dat fiind că: *„Ivirea unui asemenea panteism creștin ar fi fost ceva negrăit de firesc în împrejurările istoriei noastre de pe la 1650, dacă un călugăr cuprins de elan metafizic ar fi dispus de-o suficientă libertate interioară spre a articula un sistem de gîndire, o viziune a lumii, în duhul eresului popular".*

Răzbunare, contestare, resemnare stau la baza înțelepciunilor, cîteodată ironice, prezentînd o satisfacție morală". *„Nemeș de o casă, coldus pe șase"* exprima antipatia și disprețul iobagilor față de nobilimea mică. Intelectualii români național angajați au citat cu predilecție aceste sentințe, fără să amintească de proprietarii mari unguri. Cum a contribuit țesătura conflictelor sociale de mare complexitate la circulația ideii că nobilul mic e un cerșetor? Or, ideea nu exprimă un adevăr omniprezent în viața rurală. Acești nobili mici de multe ori au trăit mai bine decît țăranii dependenți.

Studiind viața satului *Clopotiva* din Țara Hațegului în perioada interbelică, *Ion Conea* a ajuns la următoarea concluzie: *„Fapt e că și azi, în Clopotiva, nemeș e una și „rumân" e alta. Cei dintîi sînt liberi de la 1848, ceilalți au fost așa totdeauna sau sînt de foarte multă vreme. Nemeșii sînt și azi*

oameni cu stare, cu proprietăți mai întinse decît oricare din „rumâni". Pînă la Unire, nemeșii erau un fel de domni ai satului. Rumânul își scotea instinctiv pălăria sau căciula cînd îl întîlnea, agrăindu-l cu termenul de: „jupâne" și „precum se vede sunt la cuțite unii cu alții. Parc' ar fi două nații complet deosebite „dușmane", în ciuda faptului că rumânii și nemeșii au aceeași origine etnică, vorbesc aceeași limbă și au fost de lege românească, lege ce a însemnat religie."

Se poate explica lesne ura iobagilor față de nobilimea satului și disprețul față de un nobil sărăcit. Dar iobagul a privit nemeșul nu numai cu ură și dispreț, ci și cu o oarecare invidie. Nobilul mic a fost o ființă relativ mai liberă, cu autonomia lui invidiată. Cînd iobagul a fost silit la robotă, nemeșul, cîteodată, ostentativ nu a lucrat, ca să se complacă în *„libertatea"* sa, *„demoralizînd"* țăranii dependenți și agasînd pe nobilii proprietari. De aici și ura proprietarului mare nobiliar, care totuși a trăit într-o alianță de interese cu nobilimea mică pe terenul vieții politice, pentru că această pătură a avut anumite drepturi civile, respectate și de nobilimea mare. Sistemul *„democrației"* nobiliare din Europa centro-orientală a avut dialectica sa.

Nu e întîmplător că cîteodată *„inteligența"* națională românească nu a văzut în masa nobilimii mici decît niște desolidarizați, din cauza pasivității lor față de cauza națională, in ciuda faptului că multe personalități ieșite din *„nemeșime"* au îmbrățișat cu căldură cauza, devenind figuri marcante în politica și cultura românească.

Domnul, nobil proprietar sau funcționar, este un personaj central în paremiologia populară. *„Cu domnii mari nu e bine a mînca cireșe de pe un teier"* (*„teier"* însemnînd farfurie în limba maghiară.) Acest proverb oglindește tocmai precauția oamenilor de rînd, fie nobili mici, fie țărani, fie intelectuali, față de putere.

Relațiile între oameni, în sistemul feudal, au fost deja re-

205

Cine poate oase roade
Corb la corb nu scoate ochii
Cu o mâna te apera cu alta te dapera.
Cu lingura te adapa. cu coada-ţi scoate ochii
Cu vorba te linge, cu fapta te frige
Cine sapa groapa altuia ca, de el în ea
Ce ţie nu place altuia nu face
Ce e a mâna nu e minciuna.
Capra gradinar, lupul pecurar
Cu domni mari nu e bine a mânca cireshe dintr-un taier
Cine prinde simbra cu Domnii graja cu fundu
Cine cere nu piere.
Cine ce invatza moartea-l desvatza.
Calul betrân anevoe învaţa a juca.
Cum e sfatul asha e shi ta, mia
Cine samena cu Sumpete cu Sumpete va shi secera
Cine e flamand pita i în gând.

Sanis inter se conveniunt
Altera manu fert lapidem panem ostentat altera
Fistula dulce canit volucrem dum decipit auceps
Incidit in foveam quam fecit
Quod tibi fieri non vis alteri ne feceris
De praesenti gaudet Ecclesia
Semel imbuta recens servabit odorem testa

glementate de sistemul de drept și se poate vorbi despre un anumit pluralism al sistemelor juridice, ordonat într-o ierarhie determinată de raporturile de forțe sociale. Concepția juridică a țăranilor devălmași nu a corespuns cu concepția feudalilor exaltați. În realitate, egoismul social nobiliar și interesele vitale au ajuns la un compromis sub semnul dominației nobiliare. Firește că echilibrul, dacă a fost, s-a dovedit fragil. „*Drept ca funia în sac*" – e o manifestare a frustrației și resemnării. „*Dreptatea e cum o fac oamenii*" – traduce ambiția participării în modelarea soartei umane. „*Dreptul nu se teme de nimeni*" – reflectă o anumită satisfacție, că totuși există o măsură obiectivă în făurirea destinului. „*Piară lumea, fie dreptate*" – oglindește comportamentul contestatar, transmis și încurajat în mediul popular de intelectuali.

Gama proverbelor constituie astfel nu numai o verigă de legătură între „inteligență" și lumea satului, ci și un coridor cultural. Colecția sibiană are un plus față de alte colecții. Variante latine ne duc la un alt cîmp al investigației, la cel al coridoarelor culturale dintre cele două poluri culturale. Am semnalat motive care vor sta la baza traducerii. Cerem ca cititorul să parcurgă încă o dată cele scrise despre circulația pe scară mondială a unităților paremiologice. Traducerea se dovedește fidelă cînd a fost vorba de adevăruri „*internaționale*", privind de exemplu forme de comportamente, adevăruri valabile în oricare mediu social. Iată: „*Ascultă multe, vorbește puține*" „*Audi multa loquere tempestiva*". Dar dacă a fost vorba de proverbe și zicători ivite din mediul popular, traducerea este și un act de interpretare. Această interpretare dovedește că traducătorul, cu excepția unor răstălmăciri, a înțeles esențialul pe care l-a încadrat în viziunea sa prin logica lucrurilor, adaptînd morala la cerințele pe care le-a considerat vitale. „*Va veni apa și la moara noastră*" – este un proverb folosit de popor ca o imagine care întregește o idee. În latină, ideea se exprimă astfel: „*Vertetur rota*" adică „*Roata*

se învîrtește". Se poate că avem a face și cu ideea exprimată cu ajutorul roatei lumii, simbolul ciclului vieții, care s-a pictat deseori pe zidurile bisericilor. Fiind un obiect de meditație asupra soartei umane, roata va fi implicat fie un anumit fatalism, fie tocmai contrariul. Omul modern al veacului deșteptării naționale a putut să interpreteze simbolul roții ca un mesaj al speranței.

„Nici un suiș fără coborîș" în interpretarea intelectualului suna cum urmează: *„Nulla Tyrannia diuturna"* adică *„Tirania nu este eternă"*. Iată un reflex al realităților românești la adresa absolutismului birocratic din epoca deșteptării naționale.

Astfel, prin acest coridor cultural paremiologic, circulația proverbelor și zicătorilor nu s-a desfășurat într-un sens unic. Un bun cultural nu se prăbușește, cum cred partizanii teoriei *„gesunkenes Kulturgut"*. Circulația valorilor culturale se desfășoară în două sensuri, cum am vrut să ilustrăm cu ajutorul modelului proceselor de culturație, modelul care stă astăzi în focarul îndeletnicirilor privind cultura populară *„redescoperită"* în știința europeană.

Ajunși la sfîrșitul prezentării, evocăm ultimul paragraf din prefața lui *Hințescu*, în care dînsul a recomandat proverbele culese cititorilor astfel: *„Împlinească astă cărticică ce mi-a înfățișat fantezia la compunerea ei, adecă: mîngăiere în zile de tristețe, sfat în ore de îndoială și plăcere în momentele de veselie"*. Sîntem încredințați că și colecția de la Sibiu conduce spre aceleași nobile împliniri.

Noi texte de proverbe și expresii românești

1. – Unde e ața mai subțire, acolo se rupe.
– Astăzi îi arde casa vecinului, mîine îți arde ție.
– Arborele nu cade dintr-o tăietură.
– Așchia nu sare departe de butuc.

– Arăți lupului pădurea?
– A trecut baba cu colacii!
– Aude iarba crescînd.
– Asta-mi place, n-am ce face.
– A trecut „Alba" prin ham.
– Ascultă multe și vorbește puține!
– Ori vorbește, ori te lasă!
– Arcul prea întins, lesne se rupe.
– Ajunge o bîtă la un car de oale.
– Bate fierul pînă e cald.
– Batjocorind, batjocorești țara.
– Bună țară, rea tocmeală.
– Brînză bună în burduf de cîine.
– Vine apa și la moara noastră.
– Viața asuprită e moarte curată.
– Cine ce face, lui își face.
– Cine înghite prea mare bucată, pînă la urmă se-neacă.
– Capra sare peste masă, iada sare pe fereastră.

2. Cine poate, oase roade.
– Corb la corb nu-și scoate ochii.
– Cu o mînă te scoală, cu alta te doboară.
– Cu lingura te hrănește, cu coada îți scoate ochii.
– Cu vorba te linge, cu palma te frige.
– Cine sapă groapa altuia, cade el în ea.
– Ce ție nu-ți place, altuia nu-i face!
– Ce e în mînă, nu-i minciună.
– Capră grădinar și lup păcurar?
– Cu domnii mari nu-i bine să mănînci cireșe dintr-o farfurie.
– Cine-și prinde mintea cu domnii, n-o termină bine.
– Cine cere, nu piere.
– Cine ce învață, moartea îl dezvață.
– Calul bătrîn anevoie-l mai prinzi la ham.
– Cum e sfatul, așa-i și faptul.

– *Cine e scump la semănat, scump va fi şi la secerat.*
– *Cine-i flămînd, pita-i în gînd.*
3. – *Cui îi plac ciorile, va învăţa să cîrîie.*
– *Cine trăieşte cu lupii, trebuie să urle ca ei.*
– *Cerşetorul mînios umblă cu traista goală.*
– *Cu cel înţelept te înţelepţeşti, cu cel îndărătnic te îndărătniceşti.*
– *Capul plecat sabia nu-l taie.*
– *Caută pămînt în stîncă!*
– *Încearcă marea cu degetul!*
– *Cum va lucra, aşa va mînca.*
– *Cuvîntul scos din gură nu se mai întoarce.*
– *Cine ce vede sau aude, aceea va învăţa.*
– *Cărbunele potolit se aprinde mai repede.*
– *Cui cu cui se scoate.*
– *De la cap se-mpute peştele.*
– *Dreptatea e cum o fac oamenii.*
– *De unde nu e foc, nu iese fum.*
– *Dacă dai, n-ai.*
– *Dreptul nu se teme de nimic.*
– *Drept ca funia în sac.*
4. – *Dumnezeu nu bate cu bîta.*
– *Din coadă de cîine nu faci sită pentru pîine.*
– *Din drac, drac se naşte.*
– *Dacă dai cu capul de pragul de sus, atunci vezi pe cel de jos.*
– *Dacă dai, treci marea.*
– *Dacă ungi, lunecă.*
– *Decît cu un mişel la dobîndă, mai bine cu un cinstit la pagubă.*
– *Trece şi prin foc.*
– *De multe ori puii ciorilor mănîncă carnea leilor.*
– *Dă-i pace omului necăjit!*
– *De pe cal, pe măgar.*

– *Duce orb pe orb.*
– *Din ţînţar face armăsar.*
– *De-o parte te-ngheaţă, de alta te frige.*
– *De joc foc, de lucru butuc.*
– *De foame e bună şi pita goală.*
5. – *Doctor eşti pentru tine însuţi.*
– *Dacă va muri, sigur îi va trece.*
– *Laudă goală, traistă uşoară.*
– *Fiecare trage focul la oala lui.*
– *Fă bine, aşteaptă rău!*
– *Fuga e ruşinoasă, dar e şi sănătoasă.*
– *Frica trage mai tare decît zece boi.*
– *Grăieşte adevărul şi-ţi ridică capul!*
– *Gardul cu proptele nu cade uşor.*
– *Grăbeşte-te încet!*
– *Gura zice, gura minte.*
– *În dar au venit, în dar s-au dus.*
– *I-a căzut steaua.*
– *În gură n-are măsele, la gît poartă mărgele.*
– *Lungă e limba boului, dar nu poate vorbi.*
– *Lupul flămînd, capra cu doi iezi.*
6. – *Nici un suiş, fără coborîş.*
– *Nu ţine mîţa-n sac, că i se văd ghearele.*
– *Nu te amesteca, unde nu-ţi fierbe oala.*
– *Nu e dracul atît de negru cum îl fac oamenii.*
– *Nu se pot lua două piei de pe un bou.*
– *Nimeni nu fuge de bine.*
– *Nemeş de o casă, cerşetor de şase.*
– *Nu e ţara cum a fost.*
– *Nu vede ziua nici la amiază.*
– *Nu toate zilele sînt Paşti.*
– *Nu se ştie de unde sare iepurele.*
– *Ocoleşte, nimereşte şi la sfîrşit zăboveşte.*
– *Cu ocara ocărăşti ţara.*

– O oaie rîioasă umple toată turma.
– O dată aflat, de două ori vinovat.

7. *– Lung de degete.*
– Lasă-mă, să te las!
– Laptele e sufletul vițelului.
– La pomul lăudat să nu mergi cu sacul mare.
– La lună plină, Amin.
– L-am băgat într-un corn de capră.
– Lipsa n-are lege.
– Lup, ca lupul.
– Lupul schimbă părul, dar năravul ba.
– Lapte de pasăre.
– La apus de stele.
– L-a atins în bubă.
– O mînă de învățătură, fiecărui om e bună.
– Pisica cu clopot nu prinde șoareci.
– Mincinosul întreabă pe oricine.
– Mielul blînd suge de la două oi.
– Mai bine o mînă de omenie, decît un car de rușine.
– Mînă cîinii cu bîta la vînat.
– Lucrul e lăsat totdeauna la urmă.
– Nu e nebun cel care mănîncă șapte pîini, ci cel care – i le dă.
– Nu știi ce poate aduce ziua și noaptea.
– Om fără nici un cap.
– Om cu capul în mînă.
– Om împărătesc.
– Om în regulă.
– Om făcut pe dos.
– Om cu două fețe.
– Om de casă cu adevărat.
– Omul pentru om e lup.
– Oala la foc, iepurele-n pădure.
– Omul de nevoie toate le crede.

– Om cu două guri.
– O floare nu face primăvară.
– O mînă spală pe alta.
– Omul gîndește, Dumnezeu orînduiește.
– Piață lumea, facă-se dreptate.
– A pieri cu dreptatea în sîn.
– Peștele cel mare mănîncă pe cel mic.
– Pe cine nu-l lași să moară, nu te lasă să trăiești.
– Păduche leșinat.

LA POCEI, în cursul verii anului curent, a fost organizată tradiționala acțiune de salvare a unor valori ale culturii populare, așa-numita tabără etnografică. În această localitate bihoreană fotograful a putut surprinde încă frumoasa imagine de stradă, în centru cu „hîmbarul" caracteristic locului. (Foto: Imre Nagy)

Igor Grin

Despre casa-muzeu din Chitighaz

Expoziția aflată în casa de locuit cu caracter popular din strada Kossuth, numărul 68, reprezintă cultura popular-țărănească a populației române care s-a stabilit aici în anul 1724.

Clădirea casei-muzeu a fost zidită în a doua jumătate a secolului trecut, cam prin anii '60. În ceea ce privește tipul casei trebuie să constatăm că e vorba de un imobil cu caracter maghiar de șes. Referiri la starea inițială găsim în structura pereților – obiectivul fiind construit din pămînt bătut, – precum și în ușile și ferestrele originale. Casa cu o structură terțială în spațiu cîndva, și-a primit înfățișarea de azi prin anii 1930, cînd a fost completată cu două încăperi noi. Totatunci a fost construit și cerdacul semideschis dinspre curte, și a fost ridicat și completat acoperișul casei. Cu prilejul acestei ultime reconstrucții au ajuns sub un singur acoperiș părțile vechi și cele noi ale edificiului. De gospodărie au aparținut în jur de treizeci de iugăre mici de pămînt arabil în partea de hotar dinspre comuna Aletea. Ultimii proprietetari ai casei au fost membrii familiei Nicula, de la dînșii a cumpărat-o Sfatul comunal Chitighaz.

Familia Nicula a cumpărat această clădire pe la sfîrșitul anilor '20. În timpul cînd s-au mutat aici, proprietarul a fost un om bătrîn, de la care au moștenit-o în urma unui contract de întreținere. Fostul proprietar a risipit, treptat, toată averea – nu prea prețioasă – moștenită de la părinți.

Amenajamentul imbolilului reprezintă aspecte caracteristice anilor în care s-a efectuat schimbul gazdelor, oglindind gustul

proprietarilor mici și mijlocii ai anilor '30. În această perioadă au intervenit modificări nu numai în ceea ce privește înfățișarea și mărirea clădirii, dar și cu privire la inventarul locuinței: mobilierul din casa cea curată *(„casa ce mare", „casa ce dinainte")*, așezat în formă diagonală (unghiulară), a fost schimbat cu mobile aliniate paralel, văruite și vopsite în culorile naturale ale nervurii lemnului.

Vopsirea, pictarea pereților urmărește tradiția, practica de mai multe decenii: cu ajutorul unor modele prefabricate sînt așezate una peste alta culori și nuanțe ale acestora, care apoi rezultă ornamente complicate de flori. Gradul de ornamentare și folosul culorilor de pe pereții văruiți se schimbă în raport cu funcția încăperilor.

Totalitatea obiectelor din camera curată sînt menite să oglindească gustul păturilor țărănești pe cale de civilizare. Cea mai însemnată piesă a mobilierului de depozitare este dulapul cu două uși, la fel ca și comoda *(„dulafu' cu fioace")* care a fost spațios și a asigurat destul loc pentru înmagazinare în sertarele sale suprapuse. Celelalte mobile sînt mult mai tradiționale: strădaina de a asigura o comoditate burgheză este marcată de dublarea paturilor în camera curată, dar și de asigurarea – în număr potrivit – a pieselor de șezut. De altfel, acest aranjament încă de la mijlocul secolului trecut „populează" camerele curate ale țăranilor. Apropiindu-ne de zilele noastre putem observa că acestea și-au menținut aspectul funcțional și structural, esența schimbării fiind: trecerea de la complicat la mai simplu, la fabricarea cu mai puțină muncă a unor obiecte de larg consum.

Caracterul sărbătoresc al casei curate este accentuat de țesăturile de pînză și de lînă, în podoaba culorilor, prin care s-au păstrat și unele elemente de tradiție medievală.

Cu prilejul reconstruirii casei, în anul 1930 bucătăria cu coș deschis *(„tindă cu horn dăștis")* a fost modificată, coșul deschis

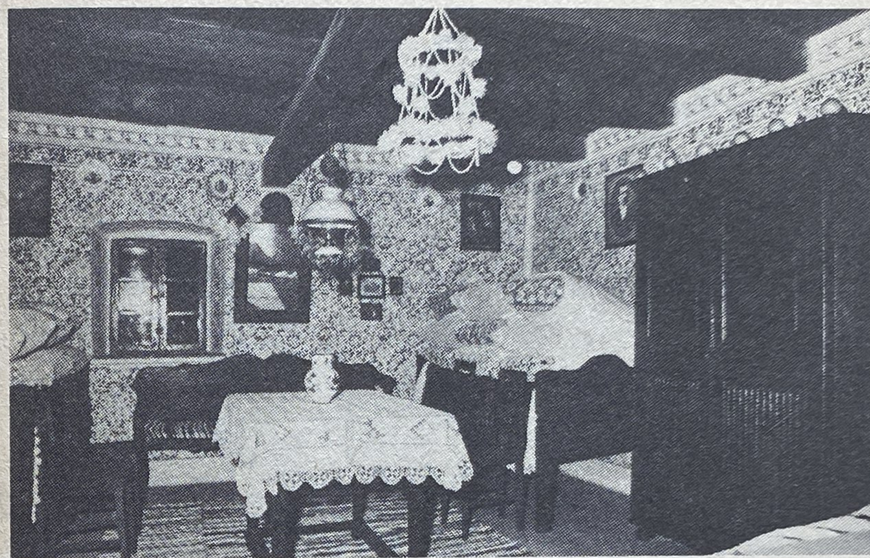
a devenit astupat. Instalaţia de încălzire face posibilă alimentarea cuptoarelor din „*tindă*".

Amenajamentul camerei din dos, dinspre grădină („*casa ce mică*", „*casa ce dînapoi*") se aseamănă cu cel din „*tindă*" şi cu cel din casa curată, doar caracterul lui e ceva mai modest, mai simplu. Funcţia dublă a acestor încăperi se oglindeşte chiar şi în mobilierul lor: concomitent a trebuit să reflecte aspectul tradiţional al spaţiului de trai al locatarilor de odinioară, şi totatunci să fie potrivite pentru a asigura înedeletnicirile manufacturale ale comunităţii lor mici.

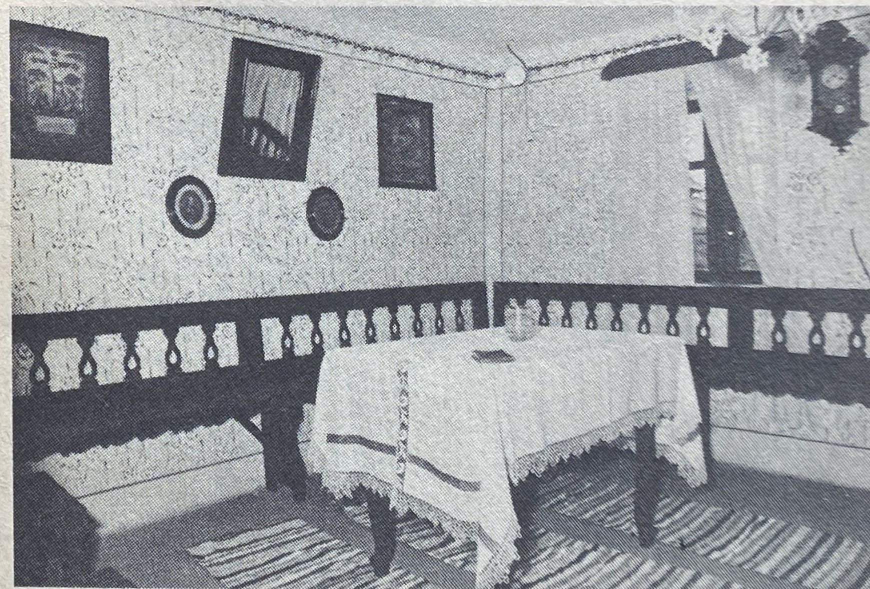
În clădirea anexă a primit loc bucătăria de vară („*tindă dă vară*") care atît în timpul anilor de după reconstruire, cît şi în trecutul apropiat – din primăvară pînă toamna tîrziu – a servit ca centru al dirijării şi organizării lucrărilor gospodăreşti

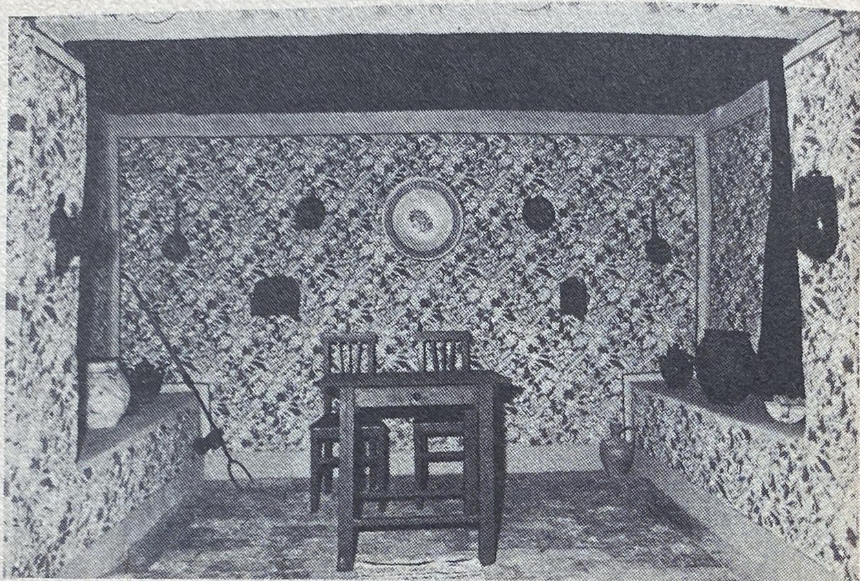
Cămara mare a sluijt toate îndeletnicirile gospodăriei ţărăneşti cu caracter de producere a alimentaţiei şi autoaprovizionării, putînd fi găsite aici cele mai diverse unelte casnice de la cele necesare albinăritului, pînă la „*greblă dă romoniţă*", de la instrumentele de semănat pînă la unelte necesare la depozitarea şi limpezirea vinurilor. Din grajdul de odinioară s-a format o încăpere potrivită pentru depozitarea obiectelor de cultură şi istorie locală, colecţie în continuă îmbogăţire, care la fel pot fi vizionate de vizitatori.

La capătul stabilimentului principal, în curtea casei, se găsesc toate acele acareturi care erau necesare bunului gospodărit (coteţe de porci, de păsări, şopron etc.), a căror renovare la fel s-a executat cu succes. Uneltele caracteristice gospodăritului ţărănesc chitighaăzean şi aici se adună mereu, ceea ce va asigura cunoaşterea cît mai fidelă a vieţii agricultorului de odinioară de pe aceste meleaguri.

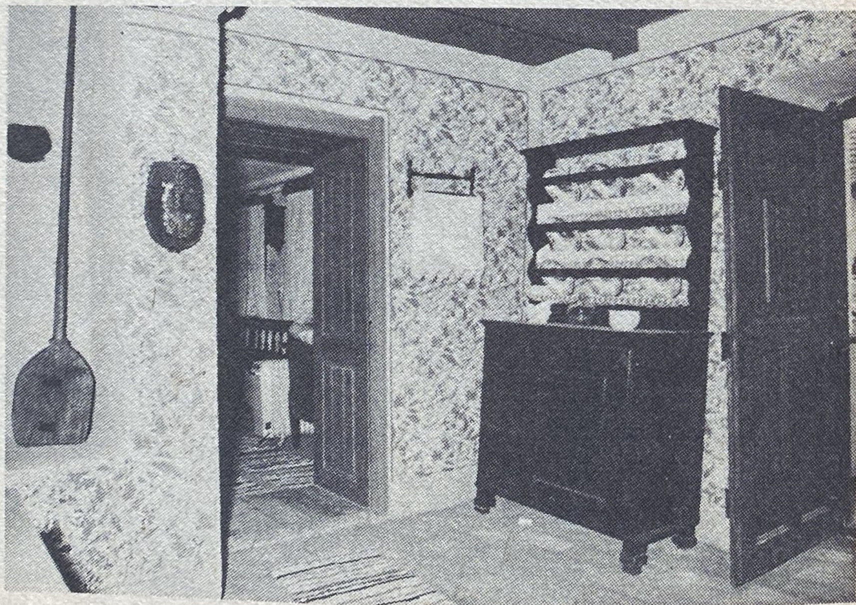

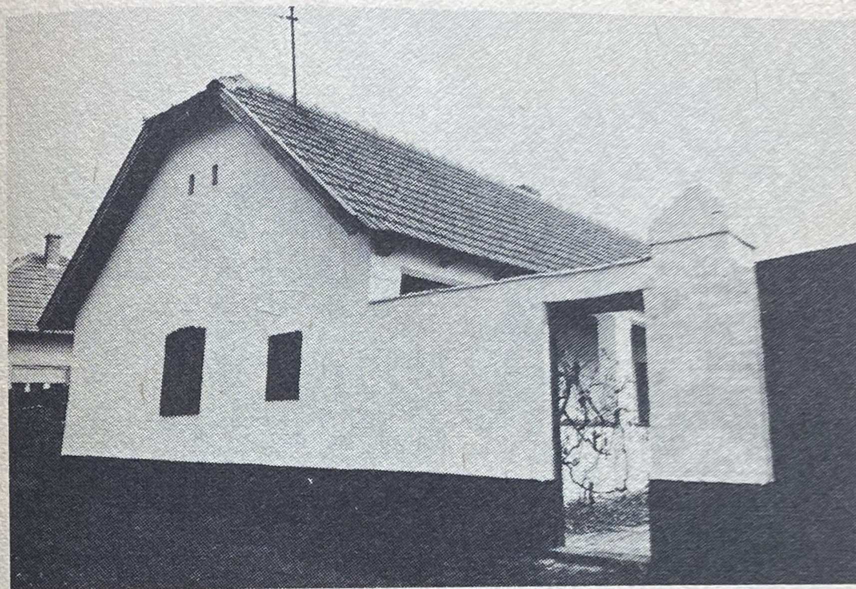
Casa ce' dînainte, „casa ce' mare" (sus), şi casa ce' dînapoi, „casa ce' mică" (jos)

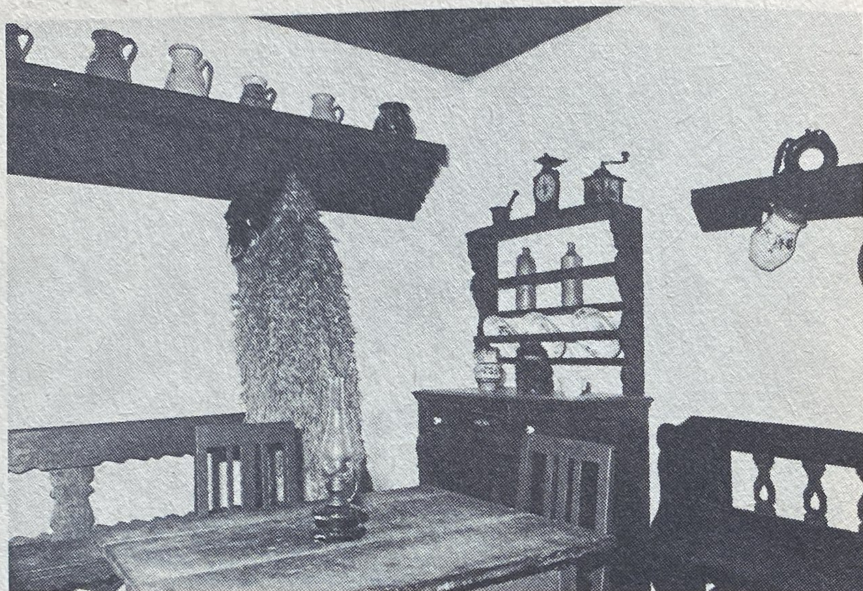
Tinda cu masă, scaune, uale, linguri (sus), și dulaf dă lapte (jos)

Fațada casei-muzeu (sus), și tărnațul văzut din curte (jos)

Aspecte ale cămării înghesuite cu unelte necesare gospodăritului

DATE ETNOGRAFICE

Versuri de rămas bun din Bătania

Luarea de rămas bun de la mort cu cîntec de pomenire este cunoscută în tradițiile maghiare, însă versurile de rămas bun s-au păstrat doar în colectivitățile mai mici, unde oamenii trăiesc în strînsă legătură.

În cercul românilor din Ungaria, la înmormîntările din Micherechi încă și în ultimii ani s-au cîntat aceste creații populare. Acest fapt îl dovedesc studiile lui *Sámuel Domokos (Din tradițiile populare ale românilor din Ungaria, 1979.) Florentina Marc* și *Alexandru Hoțopan (Izvorul,* 1982/1.). În studiul lui Sámuel Domokos putem citi cîteva dintre așa-numite *„horile morților"* ale lui *Teodor Sava,* și analiza amănunțită a acestora, iar de la *Florentina Marc* putem afla textele de rămas bun ale lui *Vasile Poiendan.* Alexandru Hoțopan stă de vorbă cu Vasile Poiendan, autorul acestor creații. Din dialogul lor putem cunoaște totul despre scrierea și interpretarea acestor cîntece.

În cursul culegerilor etnografice la Bătania, la *Gheorghe Maroșan* am găsit patru versuri de rămas bun scrise cu mîna. Am aflat de la dînsul că acestea au fost scrise de vărul său, țăran român din Bătania. După cum ne dovedesc și datele de la sfîrșitul versurilor, acestea au fost scrise în anii 1956 și 1957. *Mihai Nagy* a fost nu numai autorul, ci și interpretul „horilor", care s-au cîntat pe melodia unui cîntec bisericesc înainte de a duce mortul din curte, și de a-l petrece pe ultimul său drum.

Din păcate, nu avem date concrete în legătură cu mortul, însă textele conțin referiri la persoana decedată. În primele două

versuri soțul, iar în celelalte un fecior și o femeie văduvă își ia rămas bun de la familie, rude și cunoscuți.

Caracteristicul versurilor este că cîntărețul rostește cuvintele de rămas bun în numele mortului la singular, persoana întîi, asemănător horilor morților din Micherechi. Prima parte a creației conține o meditație asupra soartei – vieții și stingerii din viață – a omului, iar mai tîrzu (în general) aflăm cîteva cuvinte despre momentele principale ale vieții mortului. Ultima, și totodată cea mai lungă parte, cuprinde cuvintele de rămas bun ale decedatului, adresate tuturor celor apropiați. În versurile finale cîntărețul cere ca Dumnezeu să-l ierte și să-l primească pe mort.

Probabil autorul a scris și a interpretat mai multe cîntece de despărțire, însă pînă acum dintre acestea am descoperit doar patru. Ar fi bine să le găsim și pe celelalte, ca să putem prezenta în mai mare număr versuri de rămas bun din Bătania. Acest lucru are o mare importanță, mai ales dacă ne gîndim la faptul că odată cu stingerea din viață a autorilor și interpreților, în zilele noastre obiceiul despărțirii de mort cu „horile morților" nu se mai practică la înmormîntări.

* * *

Sună clopotele-a jale
La draji neamurile mele
Sună sună că mi-a trecut
Toate câte m-au durut.

Acum ceasul mi-a sosit
De lume m-au despărțit
Lăsai casă și moșie
Eu plec acum pe vecie.

Soțioară supărată,
Iată oara întristată
Au sosit și pentru mine
Ca să mă despart de tine.

Depărtare este mare
mare-i și-a ta-ntristare,
Noi mai mult niciodată
nu mai vorbim laolaltă.

Oh, iubita mea soție
Dreaptă în căsătorie
Tinde-ți mîna ta cea dreaptă
Și din inimă mă iartă.

Vino fratele meu cu dor
Și mă plânge cu fiori
Acum ceasul a bătut
Noi nu ne vedem mai mult.

Tărind și eu pe pămînt
V-am supărat oarecînd
Iertați-mă din inimă
Să mă duc eu la odihnă.

Să fim dar în pregătire
căci ia vine fără știre
Pururea să priveghem
moartea să o așteptăm.

Să ne ferim de păcate
căci aceste după moarte
pe păcătoși vor să ducă
La osândă și la muncă.

Ș-apoi să mă-n torc cu dor
Către ai mei dragi șogori,
Căci pe mine mă iubeau
Și tot pe voie îmi făceau.

Deci, de toate vă mulțămesc
Zile bune vă poftesc
Dumnezeu să vă trăiască
Cu puterea sa cerească.

Veniți veri și verișene
La a mea înmormîntare
Și ziceți cu multă sete
Ca Dumnezeu să mă ierte.

Rămas bun nepoți nepoate
Veri cumnați și neamuri toate
vărsați-mi o lăcrămoară
Pedeasupra feței mele.

Moartea nu cruță pe nime.
nu știe de bătrîn sau june
n-are grije de-mpărați
de săraci, ori de bogați.

Ea de multe ori să duce
unde-i viața cea mai dulce
Iar celor ce o tăt cheamă
nu le ia rugarea-n samă.

Nu scrie oare în tănărețe
sau în adînci bătrînețe
veni-va pe la-nserate
Sau doară la miez de noapte.

Veniți, neamuri și vecini
veniți, tinări și bătrâni
să mă iertați azi pe mine
Căci mă duc din astă lume.

Iar acum la închiere
vă rog dați-mi mîngăiere
Rugați toți pe Dumnezeu
Să ierte sufletul meu.

* * *

Acum ceasul mi-a sosit
De lume m-am despărțit
Lăsai casă și moșie
Eu plec amu pe vecie.

Lume, lume grea povară
Fostu-m-mai mie amară
De cînd boala a dat la mine
Nu mai avui nici un bine.

Boală, grea și fără milă
Azi în pământ mă alină
Nu știu cum nu ți-i păcat
De așa iute m-ai luat.

Soțioară supărată
Iată oara întristată
A sosit și pentru mine
Ca să mă despart de tine.

Veniți veri și verișene
La a mea înmormântare
Și ziceți cu multă sete
Că Dumnezeu să mă ierte.

Vino Iosiv, îngrijitor iubit
Care stai departe trist,
Și cu Maria dimpreună,
Să mă iertați din inimă.

Că toți cei ce cunosc bine
Că ați răbdat mult pentru mine
Voi de rele m-ați păzit
Pînă în lume am trăit.

Deci, de toate vă mulțumesc,
Zile bune vă poftesc
Dumnezeu să vă trăiască
Cu puterea sa cerească.

Depărtarea este mare
Mare-i și-a ta-ntristare
Noi mai mult niciodată
Nu mai vorbim laolaltă.

Oh, iubita mea soție,
Dreaptă în căsătorie
Tinde mîna ta cea dreaptă
Și din inimă mă iartă.

Veniți frați, veniți surori,
Și mă plîngeți cu fiori
Acum ceasul a bătut
Noi nu ne vedem mai mult.

Trăind și eu pe pămînt
V-am supărat oarecînd
Iertați-mă din inimă
Să mă duc eu la hodină.

Rămas bun nepoți, nepoate,
Veri, cumnați și neamuri toate,
Acum ceasul a bătut
Noi nu ne videm mai mult.

Veniți neamuri și vecini
Veniți tinări și bătrîni
Să mă iertați azi pe mine
Că mă duc din astă lume.

Ilara mortulu

Sună clopotelea jale
La dragi neamurile mele
Sună suna că mi-a trecut
Toate câte m-au durut

Acum ceasul ma sosit
De lume mau despărțit
Lăsai casă și moșie
Eu plec acum pe vecie

Soțioara supărată
Iotă oara intristată
Au sosit și pentru mine
Ca să mă despart de tine

Depărtare ieste mare
mare-i și a tam întristare
Noi mai mult niciodată
nu mai vorbim lo olaltă

Oh iubita mea soție
Dreapta în căsătorie

Tindeți mâna ta cea dreaptă
Și din inimă mă iartă

Vino fratele meu cu dor
Și mă plânge cu fiori
Acum ceasul a bătut
Noi nu ne vedem mai mult

Trăi noi și Eu pe pământ
Ț-am supărat oare când
Iertatămă din inimă
Ta mă duc eu la odihnă

Șapoi să mă-n tare cu dor
Către ai mei dragi soțari
Căci pe mine mă iubeau
Și tot pe voie îmi făceau

Deci de toate vă mulțămesc
Zile bune vă poftesc
Dumnezeu să vă trăiască
Cu putera să cerească

Veniți veri și verișone
La anca înmormântare
Și ziceți cu multe sete
Ca Dumnezeu să mă ierte

Rămas bun nepoți nepoate
Veri cumnați și neamuri toate
Văsotăm o lăcrămeară
Pedeasupra feței mele

Iar acuma la încheiere
Vă rog dați-mi mîngăiere,
Rugați toți pe Dumnezeu
Să ierte sufletul meu.

Ploieți nori și picurați,
Și voi tînări îmi cîntați,
Cîntați-mi, cu veselie
trista mea călătorie.

Moarte, moarte rea și amară,
Cum veniși tu ca ș-o fiară
Și-mi răpești a mea viață,
Cînd fu plină de viață,

Jeale mi-i și rău îmi pare
Că las lumea asta mare
Căci eu tînăr ce eram
Oh și bine-mi petreceam.

Spuneți-mi Tată și Mamă dulce
Dacă eu de la voi m-oi duce,
Cine vă va mai griji
Și cine vă va mai jeli.

Căci eu acum vă părăsesc,
mai mult nu vă mai grijesc
Și voi mai multe nu-mi
veți zice
Ce mai faci, fiul nost dulce.

Dar nu plîngeți după mine,
Că eu merg unde-i mai bine
Lumea-i plină de durere,
dar raiul e de plăcere.

Oh, mult dorite Părinte,
Ce m-ai iubit prea fierbinte,
Acum mă voi depărta
Tată de la iubirea ta.

Dar acum la despărțire
Sărută-mă cu iubire
În sămn că te-ai împăcat
Și pe mine m-ai iertat.

Maică care m-ai lăptat
M-ai hrănit și mai adăpat
Poate că te-am supărat
Și apoi nu ne-am împăcat.

Moartea, iată, ne desparte,
plec de-aici și merg departe.
Și de cumva ți-am greșit,
iartă-mă că m-ai iubit.

Acum stau gata de plecare
Din această lume mare
Și mai mult pe-acest pămînt
Nu voi mai veni nicicînd.

Inainte de-a pleca
Cu toți vreau a mă ierta
Tuturor rînd pe rînd
Le voi zice cîte-on cuvînt.

Rămas bun, Tată iubit,
Oara de mers au sosit.
Rămas bun o, scumpă Mamă,
Eu mă duc Domnul
mă cheamă.

Vino-ntinde-ți mâna dreaptă
Și din inimă mă iartă,
Că eu merg la Tatăl ceresc
Și acum vă părăsesc.

Înainte de plecare
Îmi cer încă o iertare
De la grădinița verde
De la feciori, de la fete.

Rămîneți fete și feciori,
Căci eu acum plec dintre voi
Și cu voi nu mai vorbesc
Nici nu mă mai întâlnesc.

Uitați-vă toți la mine,
Cum mă duc din astă lume,
Fără grai, fără putere,
Și fără strop de vedere.

Rămas bun, creștinilor,
Tinări și bătrînilor
Vă mulțumesc cu sălutare
De la mici pînă la mare.

Și tu, bune Dumnezeu,
Primește sufletul meu.
În raiul tău așază
Cu înjeri-l defilează.

* * *

Lume-lume grea povară
Fostu-mi-ai mie amară.
De cînd boala a dat de mine
Nu mai avui nici on bine.

Iată, soțul meu iubit,
Oara a mea au sosit,
Ca să fiu eu lîngă tine
Unde m-oi afla mai bine.

Că demult mai părăsit
Și acum iar ne-am întâlnit.
Dumnezeu așa o voit
Să nu fim noi nedespărțiți.

Rămîneți deci fericiți
Ai mei toți, cei prea iubiți.
Eu mă duc pe calea mea
Aici nu ne-om mai vedea.

Dar nu plîngeți după mine
Că eu merg unde-i mai bine.
Soțu meu plin de durere
Mă așteaptă cu plăcere.

Danița, ficuța mea,
Iată ce durere grea
M-a cuprins fără cruțare
Pîn-am dat a mea suflare.

Vino întinde-ți mîna dreaptă
Și din inimă mă iartă
Cu soțul tău dimpreună
Sărutați-mă pe urmă.

Și-acum să mă-ntorc cu drag
Către sora mea în grab,
Care nu o putut să vie,
Să mă vadă încă vie.

Rămîi dar în fericire,
Sora mea plin de iubire.
Eu mă duc pe calea mea,
Aici nu ne-om mai vedea.

Todore și Iela cumnați mei,
Eu vă las cu Dumnezeu
Acum ceasul au bătut,
Noi nu ne vedem mai mult.

Rămas bun nepoți, nepoate,
Veri, cumnați și neamuri toate.
Vecini buni și vecine,
Iertați-mă azi pe mine.

Aurel, fiul meu iubit,
Iată oara mi-a sosit
Ca un fulger au venit
De mine te-a despărțit.

Vino cu soția ta dimpreună,
Să ne luăm ziuă bună.
Dacă ceva v-am greșit,
Iertați-mă că m-ați iubit.

Dimă, drag fiul meu,
După tine îm pare rău,
D-ar fi, dragă, după mine,
Nu aș pleca de lîngă tine.

Dar tu cunoști boala mea,
Dragă cît au fost de grea
Căci, Doamne, mult ai sperat
Și de leac nu ai mai dat.

Didă, noră-mi durerată,
Nu fii pe mine supărată.
Îți spun eu o vorbă tare,
Pe Lucica să o crești mare.

Cornelie și Emilie dragă,
Aurel și cu Svetozar laolaltă,
Ziuă bună vă luați,
Și pe mine mă iertați.

Oh, fratele meu iubit,
Azi de mine despărțit
Dă-mi ultima iertare,
Cea din urmă sărutare.

Veniți frați să ne-adunăm
Și cu toți să ne rugăm
Pentru a răposatei amintire,
Vărsînd lacrămi cu durere.

Care azi e să se ducă
După a Domnului poruncă,
Din lumea cea peritoare
Trece în alta trăitoare.

Să vărsăm o lăcrimare
Pentru răposata noastră, care,
Apăsat de-a lumei stare
Zice dați-mi o iertare.

Și tu, bune Dumnezezu,
Primește sufletul meu,
În raiul tău îl așază
Cu îngeri-l defilează.

Emilia Martin

La Chitighaz

„Lipitu, văruitu, pictoritu, feştitu, spoitu . . ."

În trecut, pe lîngă multe alte treburi gospodăreşti, lipitul, văruitul, zugrăvitul, vopsitul şi spoitul şi la Chitighaz le revenea femeilor din familie. Iar fiindcă mai demult adesea trăiau împreună două-trei generaţii, aceste lucrări se învăţau acasă de la femeile mai vîrstnice. Rar se întîmpla ca pentru aceste munci să fost chemate femei străine. Doar la „*pictorit*" nu se pricepea oricine, în schimb „*să lipască, să văruiască, să feştească şi să spoiască ştie tătă muiere, ba încă şi fetile*".

Lipitul, văruitul, zugrăvitul şi vopsitul nu erau munci uşoare, în plus necesitau şi timp de cîteva zile, chiar şi o săptămînă bună, bineînţeles şi vreme cu soare, aşadar acestea se făceau cînd femeile nu aveau de lucru în cîmp, deoarece ele în cele mai multe cazuri munceau alături de bărbaţi aproape la toate muncile agricole.

„*Casa ce mare (casa ce dînainte), tinda, casa ce mică (casa ce dînapoi), tărnaţu, sobiţa pă tărnaţ, păcauţu – erau pictorite, pă dînlontru, cămara, casa pă dînafară, şanţu, colna, iştălăuu – să văruieu.*"

Încăperile mai des folosite („*tinda, tărnaţu, casa ce mică*") erau zugrăvite anual sau din doi în doi ani, iar pereţii dinafară ai casei, gardul bătut din pămînt, precum şi acareturile, erau văruite adesea şi de două ori pe an, de obicei înainte de Paşti şi pe „*Sînta Mărie*'.

În privinţa culorilor, femeile preferau vînătul, galbenul, verdele, bordoul, dar şi culorile „*ca cafa, alboiet, rozei*", chiar în mai multe nuanţe. Modelele erau de obicei fel de fel de flori de diferite mărimi, fructe, ciorchini de struguri şi diverse frunze.

Diferitele faze ale muncii se succedau după o anumită ordine firească.

Mai întîi de toate „*te apucai să răzăleşti cu on cuţît rău, uă cu lipitoare, păreţî. Ţîpai varu îngroşet, uă lipitura care să dăsprinde pă ici, pă colo, uă pă lîngă crepături. Da mai era că luai hîrleţu, apu cu acela ţîpai lipitura vete pînă la bătut. După asta să lipe mai întîi cu tină re, la urmă cu tină bună.*"

Pregătirea tinei cerea şi ea pricepere. „*Tina era bine s-o faci cu cîteva zîle mai nainte dă a te apuca dă lipit. Aducei pămînt galbăn şi-l moiei înt-o ciupă re, uă înt-o tărăboanţă. Cînd pămîntu cela s-o moiet bine, îl frămîntai şi scotei dîn el boţî dac-o fost, uă tetruţăle. Cătă aşte să zîce şi dichicele. În tina re să pune pleavă şi să frămînta cu sapa, în tina bună punei baligă dă cal, şi o frămîntai cu brînca. Era bine să steie tina ceie. Apu atunci tare faină să pune lucra cu ie: o cărai cu vidire înlontru, udai o leacă păretile şi cu lipitoare punei tina pă el, şi l-ai asemenit mîndru, să fie ca masa!*

Dacă s-o uscat, ai dat mai întîie cu var cu hămoacă păstă lipitură. Cînd ş-aiesta s-o uscat, s-o dat dă doauă uări cu var pă pod şi pă păreţ.

În var să băga tiatră mneruie, să fie alb, mîndru. Asta era aşe ca şi cînd să vînăţeu hanile.

Inde vreiei să pictoreşti, făcei apoi pănura. Luai feştele dì la bold, le moiei în lapte, apoi le sporei cu zamă dă tăriţă, adicate cu apă în care s-or fert tăriţăle. Cu asta dădei pînă acoale pă păreţ pînă inde ai făcut sămn, la vo doauă-tri palme bune dî la pod în jos.

Sămnu să băte cu aţă. Făcem aşe că băgam o aţă lungă în prav cu feştele, apu una prinde d-on capăt, alta dă altu capăt, şi o ţîne aţa ceie aproape dă părete şi trăje tare dă ie. Dacă prindei dă aţă, o trăjei dî la părete o leacă ş-o lăsai iute, aţa să băte dă părete şi ieşe dîn ea o leacă dă feşteală şi rămîne urmă dreaptă.

Pă pănură să puneau apoi formile. Pîntru forme făcei atîte

feluri dă feştele, cîte forme avei dă pus. Era pictorit cu o formă, cu doauă, da şi cu opt şi noauă forme! Da aşte să puneu numa în casa ce mare. În celelalte puneu numa doauă-tri.

Formele să puneu după pont. Cîte o formă era cam cît o jumătate dă scîndură dă aluat. În tăt colțu ave pont. Cînd le punei una după alta, apu pontu trăbuie să să vujască. Cînd punei forma pă părete, încinjei cu o perie în feştele şi dădei cu ie păstă formă.

Cuptoriu să pictore cu tăblii, adică să trăjeu ştrăfuri la tablă şi în aceie să pune forma.

La cei mai înstăriți era pictorit şi între grinzele, da şi acolo inde găzdoaie căşii era isteață şi nu i-o fost groază să pictorească şi podu.

După asta să trăjeu ştrafurile dî la pănură în sus. Era care trăje şi cinci şasă, uă cîte forme o pus. Ştrafa ce d-asupra era ce mai lată, apu celelalte erau, care cum mai înguste.

În casele cu interior mai înalt între tavan şi zugrăveală era la modă aplicarea unei aşa-numite „*juri*", pentru ca pereții să pară mai puțin înalți.

„Înlontru pă tă locu să trăje brîu d-o palmă bună, în tărnaț mai lat. Ştrafă la brîu să trăje numa în casă şi în tărnaț.

Pă urmă să spoie pă jos, cu spoială făcută din pămînt galbăn moiet în apă. Su pat şi fața căşii era galbănă, cu feştele dî la bold, la mijlocu căşii era negru.

Tărnațu, dacă era dă pămînt pă jos, să spoie, iară dacă era flăştărit, făcut din tiatră, atunci era feştită tiatra ceie roşie, cu feştele d îla bold, muiete aşe ca la pănura din casă.

La uliță să văruie alb, mai şi mai dămult, iară fundoaie era pictorită, uă era făcută alboietă. (La care erau mai în bună stare şi o fost fundoaie dă scînduri, acele erau feştite ca cafa.)

Şi la uliță să trăje brîu, iară pomnolu era feştit.

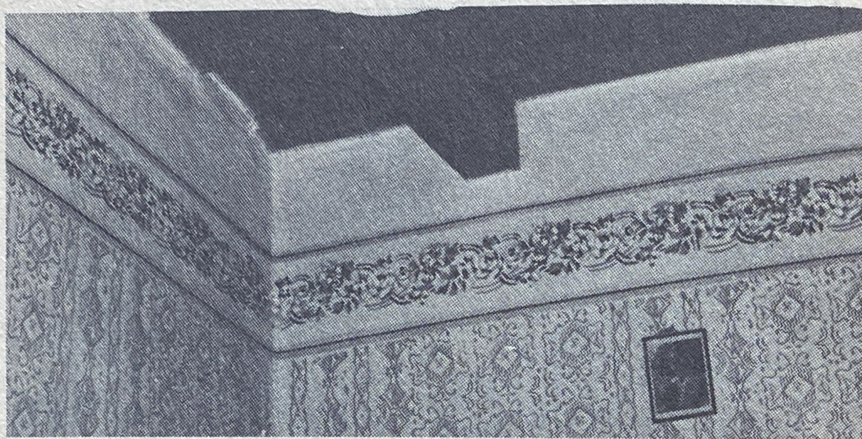
Brîu să mai trăje pă păretile dînapoie căşii, la şanțu dî la

„Casă cu fundoaie dă scînduri"

„On şanț cu brîu"

„Părete pictorit cu forme"

uliță, la păcauț, la colnă, la iștălău. Aici mai tăt sur, bărnaci uă negru.

Ușile și ferestile, grinda și grinzelile, streșina, scîndurile dî la tărnațu îngrădit și treptile tăte erau feștite ca cafa cu feștele moiete în lapte uă cu uou. Cu sfirnanț numa la gazde era. Da acolo și podu dîn casă era feștit dacă era cu scînduri.

Podu să văruie dă mai multe uări pînă ce pictorei mai o dată. Brîurile să trăjeu dă cîte uări iț păre că amu-i urît. Dă spoit spoiei în tătă sîmbăta, da și dă mai multe uări pă săptămînă în casa în care șidei uă în tindă."

În ultimii ani s-a trecut peste tot la zugrăvitul modern, pereții caselor mai noi fiind chiar tapetate. Tocmai de aceea mi s-a părut curios, dar m-a și bucurat nespus de mult, auzind că mai sînt femei la Chitighaz care și în zilele noastre mai țin de tradiții și *„îș pictoresc cu forme"*. Din nostalgie? Pentru a păstra vechile tradiții? Cu scopul de a face economii? Oricare ar fi motivul, *„formele"*, culorile sînt plăcute, le-am văzut. În orice caz, în locul multor tapete exagerate și fără gust ar fi mai potrivit și la locul lui *„pictoritu"*.

Lucia Borza

RECENZII

Emilia Martin

Sărbători calendaristice la românii din județul Bichiș

Terminînd liceul românesc la Giula, fiind originară din Micherechi, pentru *Emilia Martin* studiul etnografiei păruse încă din anii de liceu un lucru firesc. După obținerea diplomei a devenit muzeolog la Giula (la muzeul „Erkel Ferenc"), ocupîndu-se și în continuare cu folclorul și cu etnografia. Iar dat fiind că acest muzeu este și muzeul de bază românesc, natural că tînăra cercetătoare va rămîne și în continuare preocupată de etnografie – și de tot ce se leagă de arta populară românească. Și ceea ce a adus de acasă – dragostea pentru tot ce este autentic, popular și valoros în moștenirea spirituală a înaintașilor, stima față de moștenirea culturală a acestei mici comunități românești. Ca om de specialitate, cu diploma în buzunar, Emilia Martin n-a stat mult pe gînduri care să-i fie domeniul de cercetare științifică. Mai mult chiar: alegerea temei a fost la fel de firească, ca atunci, cu ani urmă alegerea profesiei: deci, pentru tînăra cercetătoare arta populară românească, tradițiile, valorile materiale și culturale românești înseamnă pentru ea un izvor nesecat din care se poate inspira, pe care-l poate cerceta în voie și pe care îl poate salva de uitare, transmițîndu-l generațiilor viitoare.

Aceeași strădanie o dovedește și volumul autoarei – primul ei volum, care poartă titlul de *„Sărbători calendaristice la românii din județul Bichiș"*.

Cercetînd obiceiurile românilor din orașul Giula și din comunele Aletea, Bătania, Chitighaz, Micherechi și Otlaca-Pustă, cercetătoarea este conștientă că totalitatea credințelor și obiceiurilor românilor bichișeni este în interferență cu practicile similare ale ungurilor sau slovacilor și germanilor din această parte a țării, ca rod al interferenței, al conviețuirii seculare, în care influențele reciproce sînt inevitabile. Pe de altă parte însă, Emilia Martin face și delimitările de rigoare, știind să tragă concluzii logice. Prin urmare, explică tocmai deosebirile și specificul credințelor românilor datorită deosebirilor religioase, românii bichișeni fiind de religie ortodoxă. Și tocmai din aceste deosebiri religioase, calendaristice izvoresc cele mai multe deosebiri, prin aceste sărbători bisericești specifice diferă o mare parte a credințelor și obiceiurilor la românii bichișeni – față de restul populației.

Studiul amplu este conceput conform unei construcții firești. Mai întîi, de la bun început, un studiu introductiv informează în mod logic despre dezvoltarea cercetărilor etnografice asupra vieții românilor din Ungaria. Cunoscînd bine tema, Emilia Martin înșiră autori și titluri, făcînd un mic studiu asupra istoricului domeniului de cercetare. În continuare face un scurt istoric al dezvoltării calendarului și al dezvoltării și modificării diferitelor sărbători bisericești. Apoi urmează înșirarea – după anotimpuri – a celor mai importante sărbători. Aici autoarea începe cu cele de iarnă. Ar fi mai firesc să înceapă cu cele de primăvară, continuînd cu cele de vară, toamnă și abia la sfîrșit de iarnă. Modificarea înșirării găsește explicație în logica semnificației acestor sărbători – fiindcă zilele însemnate din decembrie sînt cele mai marcante, cele mai festive din viața românilor, culminînd prin zilele de Crăciun. Deci tocmai de aceea începe autoarea cu *ziua de Sfîntu Nicolae*, continuînd cu ziua de 13 decembrie, *ziua de Sf. Lucia*, urmată de începerea *Postului Mic*, după care vine cea mai mare sărbătoare, *Crăciunul*, de care se leagă deosebit de multe credințe,

obiceiuri, datini, jocuri populare și teatru popular. *Anul Nou* cunoaște cele mai multe și cele mai variate datini, de începutul anului calendaristic legîndu-se numeroase practici magice, menite să asigure sănătatea, belșugul, bunăstarea, eventual anumite practici sînt orientate spre pețirea fetei de măritat și altele. Obiceiurile de iarnă se încheie la 6 ianuarie, la *Bobotează*, odată cu sfințirea caselor.

Cele mai multe sărbători se leagă de anotimpul primăverii, cînd – de asemenea – o seamă de practici sînt îndreptate împotriva duhurilor rele, avînd menirea să aducă sporul animalelor, dezvoltarea bună a culturilor. O parte a acestor obiceiuri fiind legate de gonirea iernii, cealaltă parte este orientată spre asigurarea bunăstării și a propășirii gospodarului. Dar unele obiceiuri au prin excelență conținut religios, biblic, fiind legate de anumite capitole și întîmplări din Biblie. Iar dacă în timpul iernii nașterea lui Cristos – deci Crăciunul – ocupă un loc și un rol diferențiat, mult evidențiat, în sărbătorile de primăvară *Paștile* – deci moartea și învierea lui Isus Cristos – ocupă de asemenea loc și însemnătate diferențiată. Însemnătatea celor două sărbători este bine calculată în volumul Emiliei Martin, care a cules deosebit de multe date legate de aceste două sărbători. O seamă de descrieri (umblatul cu turca, cucuțarea, colindatul, umblatul cu hidede) informează cititorul despre practici originale, mai puțin cunoscute la românii din alte zone folclorice și etnografice, notarea de colinzi (cu text și în transcriere muzicală) vin să întregească informațiile. Iar ceea ce conferă și mai mult interes studiului îl constituie fotografiile autentice, făcute pe la începutul deceniului opt al secolului nostru.

Înșirînd sărbătorile de vară și de toamnă, descriind obiceiurile legate de ziua de *Sf. Petru și Pavel* sau de *Ziua Morților* autoarea subliniază valoarea practică, cotidiană a acestor zile. Astfel, se evidențiază că tocmai dat fiind că vara și toamna este

Emilia Martin

Sărbători calendaristice

la românii din județul Bichiș

anotimpul marilor munci agricole, cînd viața țăranilor este în directă legătură cu viața cîmpului, deci, tocmai de aceea nu se sărbătorește atunci în măsura în care se sărbătorește iarna, bunăoară, cînd muncile cîmpului lasă țăranului puțin răgaz.

Așadar, compusă cu competență, întocmită pe baza unui bogat material științific, ca rod al unui studiu individual cerios și al unor cercetări temeinice pe teren, cartea este interesantă nu numai pentru cercetători, deci pentru cititorul de specialitate, ci pentru oricine, pe care-l interesează viața și credințele românilor bichișeni.

Apărută încă în 1987 la Editura Didactică, studiul amplu al Emiliei Martin este o contribuție însemnată la cunoașterea etnografiei românilor din Ungaria.

E. I.

TARTALOMJEGYZÉK

CUPRINS